

Блинова, О. Є. Соціально-психологічні проблеми міграції у глобальному полікультурному світі [Текст] / О. Є. Блинова // Актуальні проблеми сучасної психології : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. «Глобалізація і психологічна наука у XXI столітті: проблеми та перспективи» (м. Дніпропетровськ, 29-30 жовтня 2009 р.). – Дніпропетровськ : ДГУ, Вид-во «Інновація» 2009. – С. 59-68.

Ключові слова: міграція, мультикультуралізм, глобалізація, соціально-психологічні проблеми міграції

УДК 159.9 : 316.6

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ МІГРАЦІЇ У ГЛОБАЛЬНОМУ ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ СВІТІ

Блинова Олена Євгенівна

Херсонський державний університет

Міграційні процеси завжди, особливо, зараз, на сучасному етапі розвитку світової спільноти, виступали важливим чинником розширення контактів з представниками інших країн, етносів, націй, релігій тощо. Міграції – це джерело нової інформації про Іншого, нових вражень, необхідності враховувати присутність культурного Іншого, взаємодіяти, взаємовпливати, формувати уявлення про інші світи, робити оцінки, переплітати власні погляди з іншими звичаями, координувати дії в економіці і політиці, порівнювати соціальні норми, правила, зразки поведінки.

На рубежі XXI століття у розвитку людської цивілізації виразно виявилися тенденції до зближення країн і народів, до виникнення єдиного економічного та інформаційного простору в планетарному масштабі, до інтенсивного обміну знаннями і технологіями. Ці тенденції поєднуються терміном «глобалізація» [1; 10].

Мета статті: проаналізувати соціально-психологічні проблеми міграції в парадигмі мультикультуралізму.

Міграційні процеси, які «перемішують» сучасний культурний світ, не в останню чергу розглядаються дослідниками як вельми потужний чинник

сучасної глобалізації, причому теренами глобалізації є не тільки економіка, але й культура, сім'я, сфера інтимних почуттів [2]; «глобалізація по-різному йде в різних сферах цивілізаційного життя: легко і швидко – в економіці, нерішуче, з оглядкою на минуле – у політиці, болісно, на превелику силу – у культурі» [3, с.22]. За думкою П.Штомпки, найбільш різкі протести проти глобалізації «поки ще концентруються переважно на економічних проблемах, але з впевненістю можна стверджувати, що у недалекому майбутньому вони поєднуються з рухом захисту місцевих культур, який піднявся ще раніше, хоча і не в таких бурхливих формах» [13, с.259].

Соціальна реальність все більш набуває якостей полікультурного простору, в якому перетинаються різноманітні теоретичні і практичні дискурси, пов'язані із розумінням так званої «плюралістичної парадигми». Дискурси зосереджені на прагматичних підходах до різноманітності світу і спрямовані на те, як у цьому світі жити і як їм управляти. Плюралістична парадигма виходить із безумовного визнання відмінностей, гетерогенностей, множинності і багатолікості культурного і соціального буття, прав і свобод громадян, ненасильства, віротерпимості, діалогу культур. Полікультурне суспільство розглядається як соціальне утворення, що містить у собі багатоетнічність, полілінгвістичність, багатоманітність вірувань, традицій, життєвих стилів і способів мислення [3, с.98].

Питання культурного плюралізму, або мультикультуралізму, слід розглядати багатопланове і не зводити його вирішення до назагал слушної тези про необхідність толерантного співіснування різних культур. Мультикультуралізм і як політика, і як ідеологія, і як феномен культури, безперечно, поставив низку нових проблем у міжкультурній комунікації, діалозі культур і соціокультурній динаміці полікультурних суспільств. Введення поняття «мультикультуралізм» є відповіддю на виклик культурної і етнічної різноманітності за допомогою освітніх, лінгвістичних, економічних і соціальних інструментів та інституційних механізмів. Терміни «мультикультурне суспільство» і «мультикультуралізм» виникли в 60-х роках

XX ст. у Канаді по відношенню до багатосегментних суспільств – мультирасових, мультирелігійних, мультинаціональних, мультиетнічних. Офіційне політичне визнання термін «мультикультуралізм» отримав в 1971 р. Даний феномен народився із усвідомлення непродуктивності асимілятивної політики з боку держав. І з 70-х рр. формується ідеал інтеграції суспільства без асиміляції [8, с.9].

Як вважає українська дослідниця А.Колодій, «поняття мультикультуралізм інколи відлякує українських дослідників своїм «іноземним» звучанням. Природнішими для української мови могли би бути «культурна різноманітність», «багатокультурність» або «полікультурність». Вони – безперечні синоніми один до одного, але «мультикультуралізм» ми ставимо дещо осторонь – як близьке, але дещо специфічне поняття. Як і всякий «-ізм» воно означає, по-перше, ідеологічну доктрину та принцип політики, яка ґрунтується на цій доктрині; а по-друге, ним позначають історично конкретне явище, що виникло в певний час і в певних країнах» [4, с.12]. На її думку, «мультикультуралізм – принцип етнонаціональної, освітньої, культурної політики, яка визнає і підтримує право громадян зберігати, розвивати та захищати усіма законними методами свої (етно)культурні особливості, а державу зобов'язує підтримувати такі зусилля громадян» [4, с.12].

За думкою М.В.Тлостанової, мультикультурний проект є спробою найбільш пластичного пристосування до нових умов буття, у тому числі до зростання етнічної різноманітності, посилення економічної і культурної інтеграції і т.ін. [11, с.346]. Мультикультуралізм діє також як моральний принцип, а в разі його визнання на державному рівні – і як норма політкоректних міжгрупових і міжособистісних стосунків. Його змістом у такому разі є взаємна повага представників різних етнонаціональних, мовно-культурних, гендерних, расових та інших груп, їх толерантне ставлення до ідентичності й культури одна одної, визнання ними етнокультурного розмаїття як норми сучасних суспільств [7, с.172].

Н.С.Кірабаєв вважає за необхідне надати співвідношення понять «полікультурне суспільство» та «мультикультурне суспільство», за допомогою яких можна прояснити смисл процесів, що відбуваються у сучасному світі, зокрема, особливості соціокультурних трансформацій, міграцій, комунікацій сучасності.

Полікультурне суспільство є образом деякої множинності культур, їх спів-розташування відносно одна одної, пов'язаного з історичною територізацією, процесами міграції та акультурації. Логіка мультикультуралізму спрямована на пошук стабільності полікультурних утворень. Своєрідний парадокс сьогодення полягає у тому, що чим більше соціальний простір тяжіє до гомогенізації світу, чим більш очевидним є процес виникнення єдиної супердержави, тим інтенсивнішими є процеси гетерогенності, дезінтеграції, відособленості, культурної багатоманітності [3, с.115].

В історії розвитку феномену мультикультуралізму важливо розрізнити мультикультуральність або культурну багатоскладність, як стан, що існує у багатьох культурних просторах, і мультикультуралізм як набір певних теорій і практик для усвідомлення цього явища. Цікавими для предмету нашого дослідження є спроби істориків розглянути динаміку відношення до мігрантів у контексті становлення ідеології мультикультуралізму. Історія США, як вважає Н.С.Кірабаєв, – найбільш показовий приклад тотальної експансії мультикультуралізма і, одночасно, демонстрація його внутрішньо суперечливої природи. Незважаючи на те, що Декларація незалежності проголосила рівність, свободу, демократію і право на щастя для всіх людей, далеко не кожний міг претендувати на це звання (наприклад, чорношкірі раби, індіанці). Виключення іммігрантів із соціокультурного життя на підставі відсутності їх асиміляції проводилося з останньої третини ХІХ ст. за допомогою мовних, релігійних, етнічних та інших чинників. У цих умовах відбувся перехід від монокультурної моделі до більш толерантної теорії «плавильного котла», яка актуалізувалася у суспільній свідомості на початку ХХ ст., в результаті руху за громадянські

права її поступово змінила мультикультурна модель. Дослідники мультикультуралізму в сфері мас-медіа К.Уілсон і Ф.Гутієррес виділяють 5 фаз відношення американського суспільства до проблеми культурної різноманітності і відмінностей – стадію виключення, загрози, конфронтації, стереотипного уявлення і, нарешті, мультикультурну стадію, яка лише починає розгортатися сьогодні [18].

Стадія невидимості і виключення відповідала періоду до масштабної імміграції в США на рубежі XIX і XX ст. аж до народження теорії «плавильного котла»; коли не звертати уваги на меншини стало неможливим, помітно актуалізувалася стадія маргіналізованих груп як загрози прийнятому соціальному порядку. Асиміляційні моделі в дусі «плавильного котла» були пов'язані з відмовою від власної етнокультурної і мовної індивідуальності і, одночасно, її збереженням в особистісній сфері. Це призводило до роздвоєного існування, в якому домашній етнокультурний і етномовний світ постійно співвідносився з більш широким англomовним простором, але обидва залишалися непроникними один для одного. Ця роздвоєність людини, яка усвідомлює свою другосортність, виключеність із нормативної культури, залишалася характерною рисою іммігрантського досвіду. Ті іммігранти, що не асимілювалися, стали мішенню фази конфронтації, яка характеризувалася логікою протиставлення «нас» і «них», причому будь-які конфліктні ситуації розглядалися через приму расової і етнічної відмінності, навіть якщо в основі конфлікту був соціальний чинник [3].

Наприкінці 70-х рр. теорію інтеграції було змінено констатацією етнічної різноманітності, але тільки через десятки років суспільство навчилося бачити у культурній багатоманітності джерело нових можливостей культурної динаміки. У другій половині XX ст. виникла інша модель усвідомлення етнорасової, полікультурної і полімовної проблематики – мультикультурна, поштовхом до розквіту якої у світовому масштабі, перш за все, є міграційні процеси [3].

Таким чином, слід виокремити дві головні тенденції подальшого розвитку процесу глобалізації, які аналізуються різними вченими: гомогенізація культур,

створення у майбутньому єдиного однорідного світу, та, навпаки, розщеплення, відособлення, диференціація, загострення проблеми ствердження національної самобутності та національної ідентичності. Наприклад, у сучасній Україні, з одного боку, відбувається масштабний відтік емігрантів, що шукають для себе та своїх рідних кращої долі за межами Батьківщини, з другого боку – можна спостерігати посилення національної самосвідомості, що проявляється як на загальнодержавному офіційному, так і на буденному рівні.

Н.П.Поліщук зауважує, що у соціально практичній площині прихильники «радикальної багатокультурності» – попри справедливе гасло захисту культурно пригноблених груп, – неухильно опиняються на протилежній позиції. Йдеться про те, що не береться до уваги почуття справедливості культурної більшості в межах національної спільноти, яка обіймає плюралізм культур, а також нехтується факт, що це почуття буде неодмінно звужуватися, якщо представники культурних меншин відхилятимуть ідентичність культурної більшості, разом із якою вони належать однакової національної спільноті. Така ситуація обернення справедливості на несправедливість у міжкультурних стосунках в контексті багатокультурності є типовою й гостро болючою для сучасного українського суспільства [2, с.84].

Одну із інтерпретацій того, що відбувається у світі після завершення глобального протистояння (після «холодної війни») надає американський соціолог Ф.Фукуяма: «Економічні сили раніше породили націоналізм, замінюючи класи національними бар'єрами, створюючи централізовану, лінгвістично гомогенну спільноту. Ці ж економічні сили підштовхують до руйнування національних бар'єрів через створення єдиного інтегрованого світового ринку. Крах націоналізму – це питання лише часу» [15, с.275].

Глобальні економічні сили створюють новий, більш цільний світ, що відстає держави у сторону, оскільки капіталізм вимагає мобільності як чинника зростання продуктивності праці. Люди майбутнього, яких зображує Ф.Фукуяма, позбавлені «тімоса» – необхідності визнання з боку інших. Ця

зміна в характері особистості призводить до тріумфу космополітизму, до культурної гомогенності людей.

В умовах прискорення глобалізації передбачається, що етнічна і релігійна ідентичність поступиться місцем модернізаційному зближенню світу, в межах якого буде місце далеко не для кожного. «Ми втрачаємо, – пише британський журнал «Економіст», – своє обличчя, ми перетворюємось в позбавлених коренів, атомізованих індивідуумів, вільних від зв'язків з суспільством... Світ, що позбавлений прив'язки до історії, мови, культури і споріднення, в якому люди і предмети втрачають цінність» [цит. за 12, с.166].

Іншу спробу пояснити цей світ зробив гарвардський професор С.Хантінгтон, який поглянув на світ скрізь призму протистояння декількох цивілізацій, побачив нову міць культурних сил, що створюють свій власний світ, колосальні цивілізаційні спільноти. Новий світ змусив народи і країни повернутися до кореневих основ, а не привів їх до деякого загальнолюдського знаменника: «Колишні джерела ідентичності і система підпорядкування владі зруйновані. Люди на своєму шляху із сіл до міст відірвалися від своїх коренів, отримуючи нову роботу або залишаючись безробітними. Вони мають вплив серед величезних натовпів людей, позбавлених коренів і створюють з ними нові взаємозв'язки. Вони потребують нового джерела ідентифікації» [16, с.95].

Вважаємо, що причини глобального національного підйому лежать у тій же площині, спонукаючи людину повертатися до етнічних основ, щоб знайти почуття безпеки, впевненості і стабільності. Тобто для Хантінгтона створення єдиної глобальної економіко-політичної системи є принципово неможливим.

С.Хантінгтона підтримує М.Каплан: «Західній культурі кидають виклик групи населення, що перебувають всередині західних суспільств. Один такий виклик виходить від іммігрантів, що прибули із інших цивілізацій, що відкидають асиміляцію і продовжують зберігати прихильність своїм цінностям, звичаям, своїй культурі. В ім'я багатокультурності вони заперечують існування єдиної американської культури і захищають расову, етнічну та інші субнаціональні ідентичності» [17, с.304]. А.І.Уткін, докладно, аналізуючи

наукову літературу з проблем глобалізації, прийшов до висновку: «Культурна глобалізація, гомогенізація, котрі передвіщають у майбутньому інтерпретатори глобального зближення і єдності світа, є не більш ніж міфами» [12, с.169]. За думкою американського дослідника Е.Ебрамса, «модернізація може виявитися руйнівною для стилю життя і моралі, викликаючи протиспрямовану реакцію: пошук більш привабливої традиційної ідентичності, пошук сталості і безпеки групового членства і зручне обґрунтування неприйняття тих, хто має риси відмінності» [14, с.74].

Сучасна масштабна міграція призводить до того, що величезні маси людей виявилися викинутими за борт реальної та бажаної «землі обітованої» – території. Вони опинилися у «проміжності» культурного буття. Форми їх культурної взаємодії стали гібридними. Проблема «прикордоння» і ускладнення самоідентифікації людини на психологічному, соціальному, територіальному, віртуальному рівнях поки ще слабо рефлексується і усвідомлюється вітчизняною наукою і соціальною практикою.

Найзначнішими працями українських вчених у галузі ідентичності та ідентифікації, можна вважати, зокрема, дослідження П.І.Гнатенка та В.М.Павленко, Є.П.Головахи, К.В.Коростеліної, С.А.Макеєва, Л.Е.Орбан-Лембрик, М.І.Пірен, М.О.Шульги.

Представники зарубіжних соціальних і психологічних наук також пов'язують формування чи трансформацію ідентичності з тим соціальним контекстом, в якому вона розглядається. На думку Р.Дженкінса, сучасний бум у дослідженні ідентичності відбиває її стан невизначеності, який нині переживають люди і який спричинений зростанням міграційних процесів, розширенням культурних контактів, суттєвими соціально-політичними змінами в багатьох регіонах земної кулі. Внаслідок цих процесів люди стикаються з труднощами з самоідентифікацією та ідентифікацією інших, а отже, і з прогнозуванням їхньої поведінки [6, с.69].

Кожна людина протягом життя входить до багатьох груп, усвідомлює себе членом різних спільнот, результатом ідентифікації з якими стає

формування численних ідентичностей, актуальність і значущість яких варіюються залежно від особливостей часу й ситуації. Сукупність їх складає цілісну соціальну ідентичність особистості, етнічна ідентичність посідає важливе місце в її структурі разом з іншими видами ідентичності, причому особливо важливу роль саме етнічна ідентифікація має у формуванні почуття стабільності та особистісного благополуччя.

Людині завжди необхідно відчувати себе частиною «ми», етнос – це не єдина група, до якої відносить себе людина. Серед таких груп можна назвати професійні об'єднання, церковні організації, неформальні об'єднання молоді тощо. «Багато людей «занурюються в одну з таких груп, однак членство в них не завжди призводить до задоволення потреби в психологічній стабільності. Опора виявляється не занадто стійкою, оскільки склад групи постійно оновлюється, термін їх існування є обмеженим у часі, людину можуть виключити з групи за якусь провину» [9, с.62]. У той же час етнічна спільнота – це міжпоколінна група, вона є сталою у часі, для неї є характерною стабільність складу, кожна людина має стійкий етнічний статус, її неможливо «виключити» із етносу. Завдяки цьому етнос є для людини надійною групою підтримки.

Подібна криза ідентичності змушує особистість адаптуватися до змін, що відбуваються в суспільстві, шукати своє місце в різних сферах життєдіяльності. В цих непростих умовах перехідного періоду відмічається посилення міграційних тенденцій, зокрема, серед молоді. Можливість працевлаштування за кордоном у свідомості багатьох молодих людей є бажаною метою. У нашому дослідженні, що присвячено вивченню етнічної ідентичності та ставлення до трудової міграції серед студентської молоді різних регіонів України, встановлено, що значна частина студентів (біля 40%) респондентів пов'язує своє майбутнє з більш вірогідною успішною самореалізацією за кордоном. Такі дані викликають занепокоєння, бо свідчать про зневіру, розчарування, відсутність бачення власних перспектив в країні, що, безумовно, сприяє посиленню міграційних тенденцій.

Проте, переважна більшість студентів усіх регіонів України (76,4%), оцінюючи наслідки трудової еміграції українців за кордон, визнають, що це «погано, оскільки їдуть молоді, працездатні і талановиті», 14,7% опитаних вважає, що «нічого для країни не змінює, кожен має право працювати, де бажає», і тільки 8,9% відзначили трудову міграцію як позитивне явище для країни, підкреслюючи можливість отримання нового досвіду.

Можна припустити, що етнічний чинник, а саме нечіткість, «розмитість» соціальної, зокрема, етнічної ідентичності, нездатність визначитись щодо життєвих планів, цінностей, орієнтирів, соціально схвалюваних позитивних зразків, здатний впливати на виникнення, оформлення міграційних намірів українців як можливості досягти бажаного рівня життя та самореалізації.

Криза соціальної ідентичності проявляється у тому, що значно ускладнюється прагнення особи віднести себе до конкретної соціальної групи. У пошуках ширших можливостей для самореалізації люди нині все частіше відмовляються від групової ідентичності на користь індивідуальної; намагаючись поліпшити якість свого життя, їдуть за кордон, змінюючи етнічне оточення, навіть відмовляючись від вже набутого соціального і професійного статусу.

Висновки: Таким чином, моделі мультикультуралізму висувають низку масштабних соціальних проблем, пов'язаних з масовою міграцією населення: проблема соціальної, зокрема, етнічної ідентичності мігрантів та її трансформації в умовах інокультурного середовища; проблема маргіналізації мігрантів як соціальної групи, що вимушено опиняється у ситуації «прикордоння»; проблема терпимості і толерантності у взаємодії мігрантів з представниками титульного етносу; проблема етноцентризму у взаємосприйнятті і оцінках різних культурних груп.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гелд Д., Мак-Грю Е. Глобалізація / антиглобалізація / Дейвід Гейл, Ентоні Мак-Грю [пер. с англ. І. Андрущенко]. – К. : К.І.С., 2004. – Х., 180 с.
2. Гіденс Е. Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя / Ентоні Гіденс [пер. с англ. Н.П.Поліщук]. – К. : Альтпрес, 2004. – 100 с. – («Сучасна гуманітарна бібліотека»)
3. Глобализация и мультикультурализм / Отв. ред. Н.С.Кирабаев. Монография. – М. : Изд-во РУДН, 2005. – 332 с.
4. Колодій А. Американська доктрина мультикультуралізму і етнонаціональний розвиток України. – К. : Стилос. – Агора №6. – С.12.
5. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: Підручник: У 2 кн. Кн.2: Соціальна психологія груп. Прикладна соціальна психологія. [для студентів вищ.навч. закладів] / Л.Е.Орбан-Лембрик. – Київ : Либідь, 2006. – 560 [2] с.
6. Павленко В.М. Етнопсихологія: Навч. посібник / Павленко В.М., Таглін С.О.. – К.: Сфера, 1999. – 408 с.
7. Пилинський Я. Міграція – толерантність – мультикультуралізм // Міграція: толерантність в Україні. Збірник статей / Ярослав Пилинський. – Київ : Стилос, 2007. – С.164-174.
8. Российская пресса в поликультурном обществе: толерантность и мультикультурализм как ориентиры профессионального поведения. – М. : Независимый Институт Коммуникативистики, 2002. – С.9.
9. Стефаненко Т.Г. Этнопсихология: Учебник для вузов / Т.Г.Стефаненко. – 4-е изд., испр. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2008. – 368 с.
10. Стиглиц Дж.Ю. Глобализация: тревожные тенденции / Джозеф Юджин Стиглиц / [пер. с англ. и примеч. Г.Г.Пирогова]. – М. : Мысль, 2003. – 300, [2] с.
11. Тлостанова М.В. Проблема мультикультурализма и литература США конца XX века. – М. : ИМЛИ РАН, «Наследие», 2000. – С.346.
12. Уткин А.И. Глобализация: процесс и осмысление.– М. : Логос, 2002. – 254 с.
13. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества. – М.: Логос, 2005. – С.259.
14. Abrams E. To Fight the Good Fight // The National interest. Spring 2000. P.74.

15. Fukuyama F. End of History and the last Man. N.Y. P.275.
16. Huntington S. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. N.Y., 1996. P.95.
17. Kaplan R. The Ends of the Earth: A Journey at the Dawn of the 21st Century. N.Y., 1996. P. 304-305.
18. Wilson C.C. & Gutierrez F. Race, Multiculturalism, and the Media. From Mass to Class Communication. Sage Publications Oaks, L., New Delhi, 1995, p. 152-159.